amb pròleg de Antoni M. Badia i Margarit. Es tracta d'un conjunt de propostes etimològiques, reunides per comarques, que no va assolir l'acord de tots els investigadors. És per això que la seva segona edició portava el subtítol *Aproximació al coneixement geogràfico-històric dels municipis i comarques del Principat*,[26] que ell mateix qualifica «d'un intent d'ajustar-se cada cop més fidelment a la realitat viva d'un país que canvia i es transforma a fi de millorar».

Gràcies, Pere per tota la teva feina!

Dolors Bramon
Institut d'Estudis Catalans

Ricard Torrents i Bertrana
(1937-2023)

El 4 de març de 2023 va morir, després d'una fatigosa i força llarga malaltia, Ricard Torrents i Bertrana (Folgueroles, 1937 – Barcelona, 2023). El professor Torrents ha estat un intel·lectual humanista de llarga trajectòria, creador molt rellevant d'institucions (Universitat de Vic, Eumo Editorial, Societat Verdaguer), estudiós i revitalitzador del verdaguerisme, pedagog i activista cívicocultural tenaç. Si per una banda representa un gran buit per a la cultura catalana, per l'altra deixa un llegat impressionant de deixebles i d'institucions creades. M'afanyo a afegir que entre ell i jo no hi havia cap relació de parentiu.

En el pròleg que Joaquim Molas li escrigué a *Verdaguer. Estudis i aproximacions* (1995), en destacava el següent: «Torrents, malgrat l'aparença dubitativa i reservada, és un home d'acció. Més ben dit: un programador i, alhora, un gestor cultural que ha muntat a Vic un dels complexos universitaris i editorials més actius del país. [...] I un conscienciós investigador en el camp de la pràctica pedagògica o de la literària [...]». La valoració de Molas, sintètica com era el seu estil, essent bàsicament adequada, necessita una ampliació i unes matisacions que, d'alguna manera, és el que es pretén de recollir en la present necrològica.

No voldria deixar d'esmentar, ni que sigui de manera molt ràpida, que tota l'activitat de Torrents que aniré comentant està inscrita, des de la seva llibertat no partidista, en el somni del projecte de país que tenia i, doncs, no és estrany veure que va participar en totes les Jornades «El nacionalisme català a la fi del segle xx», presidint l'Associació per les Noves bases de Manresa, manifestant-se contrari a una constitució europea que no reconeix nacionalment Catalunya o demanant de votar en blanc un estatut retallat. La creació de la Universitat de Vic s'ha de veure justament en aquest context.

L'editor, el traductor i el periodista

Ricard Torrents, que no concebia la vida sense els llibres, molt abans de crear Eumo, ja estava implicat en projectes editorials. Així, el 1965 el trobem, al costat de Jordi Sarsanedas i Antoni Pous, en un intent d'obrir una col·lecció d'assaig, que proposaren a Aymà-Proa, després a Raixa i que, al final, va entomar Anagrama, amb el nom de *Textos*, que només va durar dos anys (1969-1970). Hi van sortir uns pocs títols, entre els quals una traducció de l'anglès, *El capitalisme monopolista*, de P. A. Baran i P. M. Sweezy. Després, a l'editorial Lumen va crear La Paraula Menor, on aparegueren els primers llibres poètics de Segimon Serrallonga i Lluís Solà, les *Versions de Paul*

26. Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1990.

Celan d'Antoni Pous, el primer llibre de proses de Miquel Martí i Pol (*Contes de la vila de R...*), dos volums de Marta Pessarodona, un de Francesc Parcerisas, un de quatre noms joves (Enric Barbat, Josep Albanell, Josep Elias i Agustí Pons) i *Carta al pare*, de Kafka, en traducció del mateix Torrents. Encara, dins Lumen, una col·lecció de títol ribià, *Sis Joans*, destinada a lectors joves amb títols d'autors catalans i estrangers moderns i contemporanis, de la qual sortiren entre 1979 i 1985 amb gairebé una vintena de títols, entre els quals obres de Riba, Ruyra, Bertrana, Martí i Pol, Poe, Hesse, una antologia de narradors joves, etc.

El projecte de més abast i que perdura fins avui fou la constitució, aquell mateix 1979, d'Eumo Editorial, a Vic, amb un nom que era l'anagrama d'«Escola Universitària de Mestres d'Osona». Vinculada des de l'origen, doncs, als Estudis Universitaris de Vic i tot seguit a la nounada universitat (1977), Torrents també en fou el primer director (fins a 1987). La filosofia que inspirà la seva creació ha estat explicada amb detall per ell en una conferència de 1989 i recollida en el seu llibre *Les raons de la Universitat* (1993). De manera breu, expressa el convenciment pregon que llibres i universitat constitueixen un binomi indestriable i que el saber, malgrat les dimensions de la nostra cultura, s'ha de poder expressar en català per garantir el nostre futur lingüístic i nacional. Els àmbits de la producció d'Eumo són diversos i van des del llibre de text i materials didàctics per a diferents nivells educatius fins a volums lligats a les diverses carreres de la institució vigatana (salut, tecnociència, traducció i interpretació, economia i empresa, narrativa, edició crítica de Verdaguer). És impossible d'esmentar totes les sèries editorials. Però, si cal destacar-ne una, aquesta seria *Textos Pedagògics* (iniciada el 1894), amb autors que van des de Llull a Tolstoi, i que, de manera emblemàtica, expressa la voluntat pedagògica que ha inspirat el complex educatiu de Vic. Encara, lligada a l'editorial, convé recordar una empresa vinculada a ella des dels orígens, Eumogràfic, amb prestigiosos guardons aconseguits en el seu camp, dedicada al disseny en general i a les tasques de suport editorial (maquetació, portades...).

Torrents, sempre implicat en els llibres, va excel·lir no sols com a editor, sinó també com a assagista i traductor. Els àmbits assagístics (pedagogia, reflexió sobre la universitat, política) surten en altres moments d'aquesta necrològica. Ens aturarem ara en l'àrea de la traducció. Ricard Torrents, humanista i poliglot, no podia deixar de conrear una de les formes de l'escriptura: la traducció. Començà, almenys a publicar, el 1963, a l'editorial Lumen, dos títols: *Picoletto. Rondalla d'avui per a petits i grans*, de Renato Rascel, i *Això teu, això meu*, de Mabel Wats. El 1968 va aparèixer la Bíblia, patrocinada per la Fundació Bíblica Catalana i l'Editorial Alpha. Torrents hi tenia tres llibres: dos de l'hebreu, els *Proverbis* i l'*Eclesiastès* (conegut també amb el títol de *Cohèlet*) i, del grec, l'*Evangeli de Joan*. No cal recordar que Torrents havia cursat a Roma estudis bíblics, un dels seus interessos de començaments dels 60. Val a dir, també, que tots tres llibres són dels més poètics del conjunt bíblic.

Sensible als signes del temps, els rics i convulsos anys 60 el porten a traduir el ja citat volum *El capitalisme monopolista*, una revisió molt crítica amb el model econòmic americà, o el també esmentat de Mabel Wats. Però la traducció més rellevant és la d'un filòsof molt en voga aleshores, Herbert Marcuse, de qui dona a conèixer dos assaigs, sota el títol de *Per una nova definició de la cultura* (Edicions 62, 1971). També publica diverses traduccions de textos més breus: entre d'altres, de Wilhem von Humboldt, Friedrich Hölderlin, Friedrich Schlegel, Franz Kafka o Robert Musil, al costat de treballs dels catalanistes germànics Johannes Höesle o Georg Kremnitz.

Hi ha, tanmateix, dues traduccions que denoten un gran canvi en l'orientació i els interessos de Torrents. D'una banda, la *Carta al pare*, de Kafka, traduïda el 1965 però no publicada fins el 1974 per Lumen, i *Sota la roda* (1981), una novel·la per a adolescents i estudiants de Hermann Hesse que resultà emblemàtica i que reflectia el pessimisme post-68. De l'altra, la connexió amb el seu gran referent des de l'estada a Tubinga i de qui donà el 1982 una versió catalana d'*Hipèrion o l'ermità a Grècia*. Trobà en el romàntic alemany, al qual fem referència en altres llocs d'aquest

escrit, unes afinitats personals i, sobretot, col·lectives amb la valoració de l'esperit clàssic grec, l'europeisme o els ideals coincidents amb els de la Renaixença.

Si l'assaig i la traducció són formes d'escriptura, també ho és el periodisme. D'una banda, va col·laborar de manera més o menys esporàdica en un seguit de revistes culturals: *Oriflama*, *Serra d'Or*, *Revista de Catalunya*, *Els Marges*, *Ausa*, *Reduccions*, *Anuari Verdaguer*, *Quaderns. Revista de traducció* i *Transversal*. Però més assíduament en periòdics, especialment a l'*Avui*, una part dels articles recollits per ell mateix dins alguns dels seus llibres, i al vigatà *El 9Nou*, on són força nombroses i que convindria aplegar en format de llibre. S'ha recordar que fou un dels fundadors, dins Eumo, de *Reduccions* (1976), avui la revista degana de les de poesia dels Països Catalans.

El verdaguerista

En determinats àmbits, Ricard Torrents era conegut sobretot per la seva dedicació a l'estudi i divulgació de Jacint Verdaguer. Sembla que haver nascut a la plaça, a Folgueroles, davant del monument al poeta, ja fos un senyal del que seria una de les facetes més destacades de la seva vida intel·lectual. Com és natural, en el seu lloc de naixença hi ha havia un culte verdaguerià permanent i sentir històries relacionades amb la seva vida i escoltar poemes seus formaven part de l'ambient. Com en formaven en el Seminari Menor de la Gleva i al Major de Vic. Però llavors la seva poesia no li produïa un interès especial. I va passar molts anys fins que es despertés la fascinació pel seu il·lustre convilatà. De fet, el mateix Torrents, en el treball «Els camins que m'han dut a Verdaguer», dins el llibre *A la claror de Verdaguer*, de 2005, els explicitava, en una mena de síntesi biogràfica personal en què repassava la seva trajectòria intel·lectual.

El Verdaguer que va conèixer fou en essència el que havia estat «segrestat» pel franquisme com el gran poeta «español» que havia cantat les glòries del descobriment d'Amèrica, encara que ja era un escriptor del passat. No cal dir que fins a l'anomenada «transició», com tot el conjunt de la literatura catalana, no formava part dels plans d'estudis de cap nivell educatiu. Hi havia, també, el poeta que l'Església divulgava (i «tolerava») pel gran repertori, en part posat en música, de poesia religiosa, però imposant grans silencis sobre la seva vida. L'autor de les epopeies, sobretot *L'Atlàntida* i *Canigó*, tot i el seu contingut catòlic, era per a gaudi de minories. Torrents, com els seus amics del Grup de Vic (Segimon Serrallonga, Antoni Pous, Ramon Cotrina, Josep Junyent), per qui s'interessaven, a través de Joan Triadú, era per Carles Riba, que els acabaria influint pregonament, i per la poesia contemporània catalana i europea.

En la seva estada a Tubinga, Verdaguer adquireix una dimensió nova per a Torrents. En el llibre esmentat més amunt, *A la claror de Verdaguer*, Torrents declarava:

> Hölderlin ja m'era una companyia d'ençà que n'havia llegit les traduccions de Riba i els versos que havien inspirat als meus companys de Vic. Però a la dècada dels seixanta, a l'Alemanya dividida en dues per la Guerra Freda [...], l'esquerranisme acadèmic dominant a les universitats menyspreava Hölderlin com exemple d'un escriptor reaccionari, suspecte d'exaltar els valors germànics més perillosos. [...] Mentrestant, a les universitats catalanes, on ni tan sols existia la possibilitat de menysprear Verdaguer, s'obrien pas les tesis marxistoides sobre el catalanisme com a producte burgès.
>
> [...] Fou llavors que les figures de Verdaguer i de Hölderlin van començar d'acostar-se'm. [...] No gosaria dir que Hölderlin va ser la causa de la represa del meu verdaguerisme, però tampoc no negaria que hi va prendre part, ni que fos perquè vaig fer de Verdaguer el nostre Hölderlin i de Hölderlin el seu Verdaguer.

En definitiva, Torrents va maldar per col·locar Verdaguer no sols com un clàssic, sinó com la principal base de la construcció d'un sistema literari català modern, allò que anomenem la Renai-

xença, de la qual encara som deutors. En altres mots, Verdaguer era un referent clau de la catalanitat a la seva època, i, doncs, un mite nacional, un símbol de referència de llavors, d'avui i de demà. A més, un escriptor comparable, per qualitat i producció, als seus coetanis romàntics europeus del segle XIX. Això és el que està dient en equiparar Hölderlin i Verdaguer.

Sigui com vulgui, Ricard Torrents es va abocar amb armes i bagatges a l'empresa verdagueriana, però és impossible de recollir aquí tota la seva tasca. En donarem una mostra dels tres vessants principals. D'una banda, els estudis. El 1980, per a una col·lecció divulgativa de l'editorial Blume de figures catalanes importants, publicava la seva primera biografia: *Verdaguer: un poeta per a un poble.* Aquesta seria el punt de partida de les que, amb el mateix títol, revisades i ampliades a fons, va editar el 1995 i el 2002. En paral·lel, donava a conèixer aquest darrer any *Jacint Verdaguer. Autobiografia literària*, a partir dels pròlegs i altres textos del poeta que conformen una autèntica autobiografia. I el 2006, *Art, poder i religió. La Sagrada Família en Verdaguer i Gaudí* (obra guardonada amb el Premi d'Assaig Carles Rahola 2005), on traça les relacions de tota mena entre ambdós sobre un tema que els obsedeix, en el context del mecenatge dels Comillas i els Güell no sols sobre ells sinó en el conjunt del país.

D'una altra banda, els estudis, dispersos en revistes, articles, conferències i congressos, que ell mateix va recollir en dos volums de consulta obligada: *Jacint Verdaguer. Estudis i aproximacions* (premi Crítica de Serra d'Or), amb pròleg de Joaquim Molas (1995), i *A la claror de Verdaguer. Nous estudis i aproximacions*, prologat per Joan Triadú (2005). Hi trobem una colla de treballs rigorosos sobre la gestació de *Canigó*, sobre *L'Atlàntida*, sobre *Pàtria* o sobre *Brins d'espígol*, un ventall d'estudis sobre els orígens familiars de Verdaguer i els lligams amb els Torrents, la formació al Seminari, l'Esbart de Vic, les seves lectures, les influències literàries (Llull), entre altres aspectes.

Finalment, l'editor de textos. A banda de textos breus desconeguts, Torrents n'ha recuperat, en una edició filològica, no pas crítica —atès que només hi ha un testimoni, però amb tots els altres requisits que li corresponen— fonts, context, recepció, anotació, llengua i estil. Es tracta del volum que obrí la col·lecció, en curs de publicació, *Jacint Verdaguer. Obra Completa*, d'Eumo Editorial i la Societat Verdaguer: *Dos màrtirs de ma pàtria, o siga Lucià i Marcià* (1995). I, en una edició crítica, *La Pomerola* (2013), amb M. Àngels Verdaguer, a partir de dos textos desconeguts. Descobert un primer text per Torrents i poc després una segona versió per M. Àngels Verdaguer, s'ha acabat trobant una tercera per qui signa aquestes ratlles, considerada definitiva, que avui figura a l'Obra Completa com *Primavera* (2021). Aquest poema llarg és un mostra notable dels intents de Verdaguer per acostar-se a l'estètica de finals del XIX, i, alhora, un exemple d'un dels seus temes més obsessius: la reflexió sobre el poeta, sobre l'art, el misteri de la poesia, la desconsideració per l'obra artística, l'impossible retorn als orígens. Avui aquesta obra ha passat a ser considerada una de les peces més rellevants de la producció de Verdaguer.

A banda dels estudis, Ricard Torrents ha aconseguit articular el verdaguerisme actual. Des de Vic, amb la col·laboració d'altres estudiosos, inicià el 1986 els Col·loquis Verdaguer i l'*Anuari Verdaguer*, que compta ja amb 30 volums, i la Societat Verdaguer (creada el 1991) que aglutina especialistes de diversos camps relacionats amb el Vuit-cents, que, a més d'editar l'*Anuari* i l'Obra Completa, d'organitzar amb col·laboracions amb altres entitats els Col·loquis, promou i/o participa en activitats acadèmiques i de difusió verdagueriana de manera regular.

El pedagog Torrents a l'Institut d'Estudis Catalans

Ricard Torrents va ingressar a l'IEC el 14 de juny de 1999, adscrit a la Secció de Filosofia i Ciències Socials (SFCS). Atesa la seva dedicació als estudis verdaguerians hi ha la creença que va

pertànyer a la Secció Històrico-Arqueològica, per bé que s'ha de dir que, vist amb perspectiva, la seva aportació s'ajusta més, per volum i transcendència, a la SFCS. El professor Torrents fou, per damunt de qualsevol altra especialització, un pedagog. El seu projecte vital, cívic i professional és pedagògic. La preocupació pel món educatiu dels anys en què ja havia acabat la seva formació i havia retornat a Catalunya va des de la infància a la universitat, la formació del professorat, la llengua i la literatura com a puntals d'una bona educació. No és casual que ja a Vic doni classes al Seminari i que durant el període 1970-1977 sigui el director del col·legi de Sant Miquel, un centre d'elit vinculat al bisbat. El sacsejà pregonament tant des del punt de vista pedagògic com polític, en la mesura que llavors un col·legi podia ser-ho. No cal dir que cada vegada va anar resultant un director incòmode per al conservadorisme dominant. D'allà sortí, tanmateix, l'Escola de Mestres, aprofitant les escletxes legals que les normatives del moment havien obert. I no perquè cregués que les legislacions solucionessin gran cosa, sinó perquè, pragmàtic com podia ser —a voltes el podia l'idealisme, cal dir-ho—, cercava la materialització del seu projecte. Per no allargar-nos, podríem resumir la seva dèria per la formació, pels escolars i pels formadors en el que diu a l'inici d'una gran antologia titulada *Els grans autors i l'escola* (Eumo, 1987), que confegí amb Jaume Carbonell, Antoni Tort i Jaume Trilla: «El pas per l'escola ha esdevingut per a l'home modern una experiència fonamental fundadora de la seva personalitat i el seu destí futurs».

Les raons que més van influir en la seva elecció van ser especialment la seva dedicació a l'anàlisi i la reflexió sobre el món universitari, la història de les universitats catalanes i els reptes que la societat coetània planteja a una institució tan antiga i emblemàtica com la universitària. A aquesta temàtica va consagrar múltiples articles, pròlegs i parlaments i tres llibres: *Les raons de la universitat* (1993), *Noves raons de la universitat. Un assaig sobre l'espai universitari català* (2002) i *La meva aposta per la universitat. Una història per al futur* (2017).

La creació d'Eumo, en la qual Torrents va tenir un paper fonamental, especialitzada en pedagogia i didàctica, constituí una baula essencial per a la recuperació del català a l'ensenyament i l'entroncament amb la tradició pedagògica catalana. En el camp que ara ens interessa sobresurt la col·lecció *Textos Pedagògics*, amb més d'una cinquantena de volums, que, com ja s'ha remarcat, aplega en català els clàssics de la pedagogia catalana i universal, de Plató i Llull a Rousseau i Montessori. Una col·lecció, convé assenyalar-ho, que fou pionera i que s'avançà dècades a d'altres de línia similar a l'estat espanyol.

A la SFCS va tenir una participació activa en els plenaris i com a membre de diversos consells de govern. També, en l'activitat de la Societat Catalana de Pedagogia, filial de la Secció. Amb Pere Lluís Font integraren la contribució de la SFCS a la commemoració, el 2007, del centenari de l'IEC, concretada en el «Curs d'alts estudis sobre cultura, política i societat», recollida en un dels volums dels actes del centenari.

Un punt rellevant de la seva implicació en l'Institut el constituí la presentació de la seva candidatura a la presidència de l'IEC, que competí amb la que liderava un altre membre de la seva Secció, Salvador Giner, que fou qui aconseguí de ser elegit. Finalment, cal destacar que, per la seva personalitat i els seus mèrits, va ser designat representant de l'IEC al Consell Escolar de Catalunya (2007-2011).

La creació d'una universitat a comarques i no estatal

L'estada a la universitat de Tubinga, com ja s'ha dit, fou transcendental en la trajectòria de Ricard Torrents. Allà tingué no sols uns mestres d'un nivell altíssim, que no puc estar-me de citar: en primer lloc, el filòsof Ernest Bloch, i el lingüista Eugenio Coseriu —protector d'Antoni Pous i introductor del català en aquella universitat—, el romanista Johannes Hösle o el teòleg «renova-

dor» Hans Küng —a qui un col·lega del mateix centre, el després papa Ratzinger, prohibiria d'exercir la docència—. Torrents ha deixat escrit: «La consciència del món, per dir-ho així, la vaig adquirir a Alemanya a la dècada dels seixanta» («L'Estatut que voldria»). Tubinga, ciutat petita de Suàbia, esdevingué un mirall per al somni universitari de Ricard Torrents. A banda de les diferències fonamentals (universitat del segle XV no suprimida com la de Vic del XVI per Felip V, un esperit de llibertat que el franquisme no permetia a Catalunya, la poca alçada intel·lectual del professorat). Segons Francesc Codina, allà es forjà el que ha anomenat «L'optimisme militant de Ricard Torrents».

El 1977, en un local del col·legi de Sant Miquel, es realitzà la primera concreció del projecte, l'Escola de Mestres, adscrita a la Universitat de Barcelona, llavor del que després serien els Estudis Universitaris de Vic, convertits el 1997 en Universitat de Vic, per aprovació unànime per part del Parlament de Catalunya d'una llei dins el marc de la legislació d'universitats privades. Regida pel Patronat de la Fundació Universitària Balmes, amb predomini públic —Ajuntament i Generalitat— i una certa presència de la comunitat educativa i de la societat civil. Van ser uns anys no pas fàcils. D'una banda, l'oposició de sectors barcelonins per als quals només havien d'existir, per descomptat de titularitat estatal, les universitats metropolitanes o, com a molt, aquelles que estaven en capitals «de província». O, en últim terme, centres de primer grau, *colleges*, que ajudessin a descongestionar les universitats de debò, que la democratització de l'ensenyament no parava d'omplir. De l'altra, l'obstruccionisme d'una part de la societat vigatana, que per desconfiança envers la colla de personatges més aviat "esquerranosos" i catalanistes, entre ells alguns capellans dissidents i gent no vigatana de nissaga. Cal explicar, en aquest context, ja que és un aspecte poc conegut, que els problemes de finançament dels orígens portaren Torrents i dos dels seus col·laboradors més íntims a subscriure crèdits personals perquè l'Escola tingués la liquiditat necessària. El primer alcalde de la democràcia, Ramon Montañà, però, va acabar creient en l'aposta de Torrents i els seus, se sumà al projecte i així se cediren espais municipals que permeteren la independència del col·legi de Sant Miquel i el creixement de l'Escola. S'uniren, doncs, en els primers anys, els membres de la societat civil i el municipi. No fou senzilla la federació amb els Estudis Universitaris de Manresa, avui sota el nom d'Universitat de Vic-Universitat Central de Catalunya. Avui, però, Vic és una ciutat universitària florent, que s'ha enriquit culturalment, socialment i econòmicament.

La seva tasca ha estat reconeguda en homenatges i distincions, entre les quals la creu de Sant Jordi (2007). En els darrers temps, a banda de la preocupació perquè es conservés el seu llegat, manifestava la seva recança pel fet que tots els seus esforços perquè existís un sistema universitari català, diferenciat de l'espanyol, tan "funcionaritzat" i "gerencialitzat", no haguessin reeixit. Havia somniat amb un complex on cada universitat, amb les seves peculiaritats, formés part de la Universitat de Catalunya, com les californianes són totes Universitat de Califòrnia. No ha pogut ser.

L'epitafi de Ricard Torrents Bertrana no pot ser altre que el de la divisa de la Universitat que va fundar: *Scientiae patriaeque impendere vitam.* Una vida dedicada al saber i a la pàtria. Diria, recollint les paraules que Josep Pla va dir de Fabra, que Torrents ha estat un ciutadà únic en el sentit que «havent-se proposat d'obtenir una determinada finalitat pública i general, ho aconseguí d'una manera explícita i indiscutible».

Ramon Pinyol i Torrents
Universitat de Vic-Universitat Central de Catalunya
Institut d'Estudis Catalans

Jaume Medina, «gentil home e molt prom e gran amich» (1949-2023)

Jaume Medina Casanovas (1949-2023) ha estat un autor prolífic, metòdic, escrupolós. La seva obra, vista en conjunt, és una important aportació al món de les nostres lletres. Del ramificat arbre de la ciència, ell va conrear especialment tres branques: la filologia llatina, la filologia catalana i la poesia. Però ben mirat el seu interès i aplicació foren un de sol: l'amor a la paraula, la Filologia en el sentit més pur i primigeni. I tingué cura de la paraula viva, que no és altra que la rebuda amb l'alletament matern. Les restants llengües es poden aprendre i parlar, certament, però l'exuberància de la boca i del càlam només naix del cor. I el cor de Jaume Medina, nodrit i ben arrelat a la terra, fou gran i sensible. Dotat d'una inspiració poètica natural, la perfeccionà amb l'esforç, l'estudi i la dedicació. La seva obra, extensa i pregona (ocupa una llarga lleixa de la meva biblioteca), té matisos i enfocaments diversos, però obeeix a un sol deler que respon prou bé a la divisa sal·lustiana: *pro aris et focis*.

No és fàcil, ni és possible, ni, de fet, és necessari repassar en breus pàgines una obra important que és ben coneguda del món acadèmic del nostre país, i que els seus millors representants li han reconegut amb estimació i respecte pel seu valor perdurable. A més, Jaume Medina, home d'esperit endreçat i sistemàtic, ja va tenir cura de reagrupar ell mateix els seus estudis i creacions literàries en diversos volums que els recullen sencers, ben garbellats i sempre revisats i rejovenits. Tanmateix, és evident que d'un home de lletres, incansable i tenaç com fou ell, no és rar que quedin carpetes obertes amb treballs que van dels simplement esbossats als del tot acabats, i que, per motius diversos, no han arribat encara a la impremta.

Però, si fem un ràpid i no exhaustiu repàs al que hom pot llegir de la part ja publicada, podem mantenir els tres grans blocs suara esmentats i referir-nos, de primer, als seus estudis de llatinitat. Aquests foren recollits, el 2021, per ell personalment en tres gruixuts volums que porten el títol genèric de *Litterae humaniores*. En el primer, de gairebé un miler de pàgines, hi recopilà estudis sobre alguns dels autors més sobresortints de la nostra cultura i d'algunes de les obres més excelses compostes per ells, des de l'Antiguitat clàssica a l'època humanística, entesa aquesta com un període cronològic que va més enllà del Renaixement i que arriba als temps presents, que de cap manera no li foren aliens.

Per les seves pàgines, hi desfilen Ciceró, Virgili, Horaci, August, Ovidi, Quintilià o l'anònim autor de la *Retòrica a Herenni*. També s'hi tracta de sant Agustí, Ramon Llull, Francesc Calça, Erasme de Rotterdam o Ianus Vitalis (amb la recuperació d'un estudi inèdit de Frederic-Pau Verrié, *Il caso dell'anonimo veneziano del 1554*). No pocs d'aquests estudis són les introduccions amb què va encapçalar les seves edicions i, sobretot, les seves magnífiques i superiors traduccions. Seguint una manera de fer general en tots els volums de la seva obra completa, aquests nous reculls s'enriqueixen tothora amb puntuals millores i actualitzacions, i, sovint, àdhuc amb aportacions del tot noves i inèdites.

En el segon volum reapareixen les seves edicions del poema llatí *Ignis*, de 1760, compost pel jesuïta Josep Pons (a qui Josep Finestres renyava perquè era «tan ciego en su trabajo que no sabe dejarlo»), dels *Set poemes llatins i un de grec a la Corona poètica a Nostra Senyora Santa Maria de Ripoll (1895*), de *La primera retòrica del seminari de Vic* i d'una sèrie d'articles escrits per erudits discrepants sobre la possibilitat i manera més adequada d'imitar els ritmes clàssics en català. I, al costat de diverses recensions, s'hi afegeix una excel·lent arreplega de remirades traduccions, que van des de les *Res gestae diui Augusti* fins a diversos poemes ripollesos d'època medieval o del *Liber de natura* de Ramon Llull i força d'altres.

Per fer-nos càrrec del tarannà primmirat i minuciós de Jaume Medina només cal que ens fixem que, en el tercer volum d'aquesta publicació, hi inclou de bell nou, netejat d'inapreciables

errors tipogràfics, el llibre sencer *De l'edat mitjana al dos mil*: *estudis sobre la tradició clàssica a Catalunya*, aparegut d'antuvi el 2009. Altrament, com assenyala el mateix autor, «el capítol dedicat a *L'hexàmetre i el dístic elegíac en la poesia catalana* ha estat notablement enriquit, sobretot en la part en què són considerades la composició mètrica i la pronunciació d'aquests versos en la nostra llengua».

Com és prou sabut, l'adaptació dels metres clàssics al català fou el tema de la seva tesi doctoral, brillantment defensada, el 1975, amb el títol *Història de les adaptacions de metres clàssics greco-llatins en la poesia catalana (segle XX)*, davant un tribunal d'excel·lència. En efecte, en fou president Martí de Riquer; vocals, Joaquim Molas, Joan Bastardas, Francisco Rico i Miquel Dolç, que n'havia estat també el director. Una notable selecció de diversos estudis seus sobre aquesta qüestió, que tenen l'embrió en la seva tesi, foren recollits en el susdit llibre *De l'edat mitjana al dos mil*, però en una versió de nou refosa i modernitzada.

I, ben cert, no podem pas preterir les seves edicions crítiques de major volada, com les de diverses obres de Ramon Llull: *Rhetorica noua*, *Liber de natura*, *Liber quid debet homo credere de Deo*, *Liber de mille prouerbiis*, totes elles editades per Brepols l'any 2005 dins el prestigiós *Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis CLXXXIV*. Però també edità el conjunt de poemes recollits en l'anomenat còdex Brenach: *La poesia llatina de Montserrat en els segles XVI i XVII*, Barcelona, Curial, 1998. O la seva ben triada antologia *La poesia llatina dels Països Catalans: segles X-XX*, Bellaterra, UAB, 1996.

Un apartat ben notori de la seva activitat professional fou la traducció. Basti recordar, a més de les ja citades, les obres següents d'Erasme de Rotterdam: *Elogi de la follia*, *Manual del cavaller cristià*, *Del lliure albir*, o una selecció d'*Els adagis*; totes elles pulcrament incorporades a la nostra llengua entre els anys 1982 i 2014. També traduí en la seva integritat la *Retòrica a Herenni* o les *Bucòliques* de Virgili o *La Trinitat* de sant Agustí, o de John Locke, *Carta sobre la tolerància*. Les benemèrites col·leccions *Clàssics del cristianisme* i *Textos filosòfics*, així com la Fundació Bernat Metge les incorporaren ben de gust entre llurs títols. Però també traslladà al català una bona munió d'altres obres llatines, sabedor que, com deia el seu admirat Josep Carner, «traduir una obra és la millor manera de llegir-la».

Assidu col·laborador de la Fundació Bernat Metge, estigué molt vinculat a aquesta noble empresa nascuda amb el moviment del Noucentisme per tal d'afavorir la necessària reconstrucció del país. Aquesta institució, feliçment revifada en els nostres dies, continua servint a una «altíssima missió cultural i patriòtica» com volia Francesc Cambó. I és que l'anostrament dels autors clàssics a la nostra llengua era i és una molt eficaç manera «d'exercir una acció sobre la llengua que es restaura», «sobre un esperit en recobrament», en paraules de Carles Riba. I ni cal dir que aquest mateix propòsit és el que sempre ha guiat els passos de Jaume Medina, que fou membre del Consell de Direcció de la FBM.

D'altra banda, pel que fa als estudis més directament de catalanística, podem destacar, de primer, el seu llibre *Lletres d'enguany i d'antany*, un nou recull d'estudis publicat el 2003. Aquest volum fou completat, deu anys després, per uns altres vint-i-sis treballs més, garbellats sota el títol *Estudis de literatura catalana moderna i altres assaigs*, publicat per Llibres de l'Índex, amb aportacions importants al millor coneixement de la nostra Renaixença i del Noucentisme, períodes de la nostra literatura en què Jaume Medina era gran expert.

I encara havia de venir, el 2019, l'aportació *El prat de la memòria. Estudis, taules rodones i altres articles*, amb glosses i comentaris sobre un ampli ventall d'escriptors i d'erudits, des de Mn. Jacint Verdaguer a Joan Coromines, i un substanciós capítol sobre Ramon Llull, que se sumava al seu anterior recull d'estudis aplegats sota el títol *Sobre Ramon Llull* i publicat per Llibres de l'Índex el 2013. Ramon Llull, com hem anat veient, ha estat un dels autors preferits de Medina, tant per les seves obres llatines com catalanes.

Però si són diversos els autors que van interessar Jaume Medina, el seu predilecte serà, sens dubte, Carles Riba, en qui s'emmirallà amb entusiasme, tal vegada, perquè tenia amb ell molts punts en comú: tots dos foren filòlegs, tots dos foren traductors, tots dos foren poetes. A més, els unia un mateix amor a la paraula i a la terra, i àdhuc, en un pla més personal i íntim, coincidien també en la visió religiosa de la vida i en llur perfil cristià.

El 1989, guardonats amb el Premi Fundació Congrés de Cultura Catalana 1988, aparegueren els dos volums dedicats a *Carles Riba (1893-1959)*, una obra verament monumental. I encara el 1990 publicà *L'obra de Carles Riba*; el 1994, *La plenitud poètica de Carles Riba. El període de les Elegies de Bierville*. I, el 2000, també publicà *Estudis sobre Carles Riba*, llibre distingit amb el Premi de crítica literària Jaume Bofill i Ferro 1999; i, el 2011, a més a més donà a llum *Carles Riba i Joan Maragall o la moral de la paraula*. D'altra banda, ja el 1987, com és sabut, havia publicat *Carles Riba i Friedrich Hölderlin*.

Amb les afeccions mostrades no sorprendrà que fos ell l'autor de *L'art de la paraula. (Tractat de retòrica i poètica)*, el primer compendi de la matèria totalment en català, que fou publicat el 2000 per Edicions Proa.

L'Abadia de Montserrat, que molt sovint li donà veu en la seva editorial, li publicà, el 2003, *Lletres d'enguany i d'antany*, on tornà a tractar dels seus poetes preferits de l'antiguitat i de la modernitat.

De l'any 1995 és la seva laboriosa i il·lustrativa recerca a l'hemeroteca que donà per fruit *L'anticatalanisme del diari ABC (1916-1936)*, on els atacs a la nostra llengua quedaren ben provats. I, en defensa de la llengua, continuarà esmerçant nous, tossuts i coratjosos esforços. Pregonament preocupat també per la degradació interna de l'ús de la nostra parla, tal com queda ben palès en els diversos mitjans de comunicació de casa nostra, va publicar, el 2013, un utilíssim llibre que caldria fer llegir a les escoles: *La lenta agonia del català o l'ús de la llengua en els mitjans de comunicació*. En paraules del mateix autor, aquest llibre és «un escrit que neix com a reacció respecte a la manca de genuïnitat de moltes formes usades normalment avui dia en els mitjans de comunicació (que, tinguem-ho sempre ben present, són la font en què beuen tots i cada un dels elements de la societat actual)».

I és que un tret potser no remarcat fins ara en la personalitat de Jaume Medina sigui el de la seva condició de gramàtic, que, al meu albir, juntament amb la seva índole paral·lela de traductor, és l'art on més refulgent brilla la seva preparació filològica. Perquè, al capdavall, com molt bé va definir l'impressor i humanista Josse Badius (1462-1535): «Grammaticus est qui diligenter, acute, scienterque norit aut dicere aut scribere». I això és el que feu ell sempre, *uerbo atque exemplo*.

La preocupació constant per la bona dicció, el feu pouar sovint en el seu vigatanisme originari i en la mateixa parla de la seva família, com en el magnífic llibre, en dos volums, *El parlar d'una família vigatana*, de 2014, que tan útil pot ser també en l'àmbit escolar i àdhuc en l'arreplega complementària del lèxic més tradicional i genuí. Una autèntica "obra de camp", que ell va poder fer sense sortir de casa! En aquest bell llibre, s'hi recullen els motius vigatans de cases i de persones, i els idiotismes locals i trets fonètics més característics. Una enquesta, feta sobretot a partir del testimoniatge oral del seu pare, procurà a Jaume Medina una notable quantitat d'exclamacions, girs, refranys, locucions i frases fetes en perillós declivi actualment. I encara clogué el llibre amb un ampli i profitós repertori lexicogràfic.

En aquesta obra (i en d'altres) ja dona un bon grapat de dades autobiogràfiques. Però, sols un mes abans del seu traspàs, aparegué el primer volum de *Vida viscuda. Memòries*. La continuïtat d'aquests records, que acaben en els dies anteriors a l'inici dels seus estudis universitaris, la deixà escrita i cal confiar que veurà la llum.

També el 2019 aparegué l'aplec *Lletra menuda: l'eco de les paraules*, on recollí «tota una colla d'escrits breus d'índole i d'intenció diverses, la major part dels quals apareguts del 2003

ença». I, en explicació del mateix Jaume Medina, la intenció de l'autor d'aquests textos obeí a «l'interès de l'autor a explicar-se a si mateix determinats conceptes, tot difonent al mateix temps pel cercle més ampli dels lectors els resultats de les seves reflexions». Aquí de nou aflora la seva vena ribiana i la seva condició de professor.

Una altra activitat a què dedicà els seus afanys fou la recopilació d'epistolaris de grans escriptors i personatges, com dels seus biografiats Riba i Carner. I dedicà, igualment, una atenció molt especial a recollir la correspondència del gran i venerable Josep Torras i Bages.

Però, naturalment, no podem deixar de referir-nos a la seva creació literària *stricto sensu*: cinc llibres de poesia i una única novel·la lírica. La seva obra poètica completa fou recollida també per ell mateix en una publicació de l'any 2020, on, amb bon criteri, tenen cabuda, així mateix, les seves traduccions poètiques. No és una producció abundant, però sí selecta i elaborada amb un coneixement tècnic directe i pràctic, fonamentat en la millor art retòrica apresa dels clàssics; dels grans mestres. Ho explica ell en els complements i comentaris aclaridors que fa a propòsit de les seves composicions. Jaume Medina va ser sempre una persona molt ordenada, com he dit. Ho guardava tot i tot ho tenia ben endreçat. Això li permeté d'explicar amb la màxima precisió i exactitud els moments, les circumstàncies i les influències de cada poema compost per ell. De fet, aquests comentaris constitueixen una mena d'autobiografia, abans de les memòries ja esmentades: *Vida viscuda.* I en les conclusions declara: «entenc la meva dedicació als estudis i les traduccions com un magnífic complement de l'obra de creació». És, doncs, aquest el seu propòsit primordial: la creació literària. D'aquí la seva major brevetat per haver-hi exercit un major poliment, que el duu a suprimir de la seva *Obra poètica completa* alguns versos de joventut. D'aquí també el seu refinament i perfecció formal. Segurament, en grau superior al que, ai las!, demanen els nostres temps.

Complementa la seva creació i traducció poètica, *El perdut i el seu mirall*, la seva sola novella. Aquesta, de contingut filosòfic i d'expressió lírica, fou publicada el 2016, i hom diria que s'hi reflecteix no poc del seu caràcter i s'hi manifesten detalls de la seva pròpia vida. Particularment, s'hi percep la seva constant preocupació per la recerca de si mateix, del propi coneixement. I, com no podia ésser altrament, tot transcorre ambientat en la geografia històrica i viva del nostre terrer.

El 22 de maig de 2019, Jaume Medina Casanovas dictava la seva darrera lliçó a la Universitat Autònoma de Barcelona amb motiu de la seva jubilació després de gairebé mig segle de vida acadèmica amb plena i total dedicació a la docència i a la recerca; quaranta-set anys per a ser exacte. Fou un acte emotiu. Per a ell, certament; però també per a tots els familiars, amics, col·legues i deixebles que el vam acompanyar.

Jaume Medina va fer un repàs a la seva llarga trajectòria docent i al context històric i social en què tingué lloc, va rememorar col·legues i amics, i es va centrar en particular en els deixebles. Però mentre sentia les seves paraules no vaig poder evitar de repassar també jo mentalment aquest gairebé mig centenar d'anys d'amistat. Una amistat començada a la Universitat. Per això no voldria acabar aquest record sense fer una breu al·lusió a l'amic, malgrat el vertigen que dona girar el cap enrere i albirar gairebé mig segle que ens fuig a una velocitat creixent.

Jaume Medina ha estat, com hem vist, un gran filòleg, un perfecte traductor i un exquisit poeta. Però té encara un mèrit molt superior: el d'haver estat una bona persona. Una excel·lent persona. D'un cor enorme, ha estimat molt i ha sabut estimar intensament. A la seva família, particularment als seus tres fills: Joan, Laura i Maria; al seu país i a l'ànima tangible de la nostra gent que es manifesta en la llengua que ens agermana.

Uns pocs anys més gran que jo, el vaig conèixer quan es va reincorporar al Departament de Filologia Clàssica de la Universitat Autònoma de Barcelona, en tornar de soldat, ell, home de pau, després de l'obligatori servei militar d'aquell temps de tempesta. Jo, aquell mateix any, vaig acabar la llicenciatura i, sense haver-hi tingut encara cap tracte, el veia com a un model d'humanista a

emular. Militant pacífic, però incommovible en les seves fermes conviccions en defensa dels drets nacionals i lingüístics de la nostra terra. Però poc m'imaginava llavors que acabaríem tenint una llarga i bona amistat.

De caràcter tímid tots dos (ell més dolç, jo més esquerp), sempre tindré present que, el dia de la meva primera classe professada a la Facultat, jo estava un bon xic exaltat i no poc nerviós. I va ser ell qui m'acompanyà, per donar-me ànims, fins a la porta de l'aula. No recordo, però, si em va haver de donar una petita empenta perquè hi entrés! Però el cert és que la seva companyia i proximitat, en aquesta avinentesa i en d'altres que ens deparà la vida, em va ajudar molt.

Ja va ser motiu de gran satisfacció per a mi, ufanós de la meva humil condició de *penene* (professor no numerari) de tenir en comú amb ell el mateix despatx una bona colla d'anys. A més, veïns com érem a Barcelona, també vam compartir cotxe en les nostres anades i tornades a la Facultat durant molts cursos de coincidència horària.

És normal, doncs, que tinguéssim ocasió de parlar de moltes i molt variades qüestions. Unes converses, en les quals jo vaig tenir l'oportunitat d'aprendre molt de la seva amplíssima cultura i gran erudició. Recordo amb admiració com se sabia de cor una extraordinària munió de poesies, de bones i ben triades poesies; en llatí i en català. Però, a ell, l'embadalia especialment el numen poètic de Carles Riba, de qui esdevingué exhaustiu biògraf i un dels principals especialistes en l'obra de l'eximi poeta. Les *Elegies de Bierville*, me les havia recitades senceres manta vegada i sempre amb punyent emoció pujant i baixant per l'Arrabassada... Però també era capaç de recitar, sense la mínima dubitació, llargs versos del diví Virgili, de l'excels Ovidi, de l'exaltat Catul.

I, sempre preocupat per la bona salut de la nostra llengua, que ell conreà tothora exemplarment, ens oferí, fins al postrem alè, uns articles modèlics, de forma i de contingut, publicats últimament a la premsa periòdica sobre qüestions lingüístiques diverses i preocupants. Els dos darrers, apareguts encara dues setmanes després de la seva mort; en l'últim donava les gràcies a tots els qui havien tingut cura d'ell els dies finals.

Uns pocs amics encara vam poder acomiadar-nos del nostre estimat Jaume en les seves hores extremes, a les quals va arribar amb fort ànim, exemplar coratge i ferma força d'esperit.

Bona mors est ostium bonae uitae fou un dels mil proverbis lul·lians editats per Jaume Medina. No dubto que el dia 11 de març de 2023 Jaume traspassà la porta que duu a la vertadera existència. Ell creia fermament en aquesta vida perdurable i alguns concordem amb ell en aquesta convicció. Confiem, doncs, que el Cel ens permeti de retrobar-nos.

Jesús Alturo i Perucho
Universitat Autònoma de Barcelona

Virgil Ani
(Bucarest, 1934 - Barcelona, 2023)

Amb motiu de la jubilació del septuagenari professor Virgil Ani, l'any 2004 la Universitat de Barcelona va voler-li dedicar l'*Anuari de Filologia*.[1] Malgrat la brevetat del primer escrit («Uns mots per a en Virgil Ani»), menys de vint línies, la professora Lídia Anoll hi copsava magistralment la magnitud del personatge, tot destacant-ne el tarannà senzill d'home planer que traspuava confiança i seguretat, però, a l'ensems, el temperament apassionat, curull de força i convicció, que exhibia en tot el que explicava. Anoll també el qualificava d'erudit envejable que, tanmateix, no

1. *Anuari de Filologia* (2004), Volum XXVI, Secció G, Núm. 4.

estava «fet per als oripells, per a les aparences, siguin de la classe que siguin, i això té quelcom de fascinador». Aquest tipus de fascinació és la que em va envair el setembre de 1996 durant la primera classe de Llengua romanesa a l'aula 2.1 de la Facultat de Filologia. En aquell moment, ni tan sols tenia clar el nom d'un professor que, en la meva profètica ignorància, havia estrafet als apunts com a "Virgili", el poeta que guiava Dante per Infern i Purgatori; llavors, encara no sabia que en Virgil Ani havia nascut a Bucarest el 16 de març de 1934, ciutat on el 1957 s'havia llicenciat en Filologia Romànica, especialitat en Llengua i literatura italiana.[2] Tampoc no podia tenir notícia que, pocs anys després, havia entrat com a professor de llengua i literatura italianes en aquella mateixa universitat (1964-1991), tasca que va combinar amb classes de llengua italiana a tres institucions més de la capital: la Universitat Cultural Científica (1960-1990), l'Istituto Italiano di Cultura (1965-1989) i la Scuola Italiana Aldo Moro (1989-1992); amb aquests antecedents, no és estrany que, entre 1990 i 1991, s'encarregués de dirigir un programa de llengua italiana per a la Televisió Romanesa. Així mateix, un cop establert a Barcelona, va ser pioner en la introducció del romanès al sistema universitari català, gràcies als cursos extraacadèmics de llengua i literatura romaneses (1992-1994) que va impartir a la Facultat de Filologia de la Universitat de Barcelona, amb tant d'èxit que la tardor de 1994 es va decidir incorporar-los en els estudis reglats de l'esmentada Facultat; aquests cursos, al seu torn, també van fer forrolla entre l'alumnat fins al punt que, després de reiterades peticions al Deganat, l'any 1996 es va crear, al costat de Llengua romanesa i Literatura romanesa, un tercer curs de Comentari de textos romanesos. A part de la seva tasca docent a l'*Alma mater* barcelonina, en Virgil Ani va ser professor visitant a les universitats de Lleida (1993-1995), Girona (1993-1994) i a la Ramon Llull (en períodes discontinus), així com professor col·laborador de la citada universitat ilerdenca (1995-1999).

Us parlava de fascinació: d'aquella primera classe de setembre de 1996, en recordo la tossa del professor Ani (no en va, de jove havia jugat a rugbi) i, sobretot, aquella personalíssima veu greu de dicció impecable que modulava com millor li convenia.[3] Tota pedra fa paret i de ben segur que haver estat escolanet o haver format part de la coral de l'institut van ajudar-lo a perfeccionar una tècnica vocal que, més tard, li permetria fer de locutor dels butlletins informatius en italià de Ràdio Romania Internacional i, durant l'any 1963, d'un curs de llengua romanesa a Ràdio Bucarest Internacional. Imagineu-vos, doncs, que el primer dia de classe se us acosta un robust professor que, amb una veu similar a aquella amb què Déu devia apostrofar Adam («Adam, què has fet?»), us etziba si heu llegit un gran clàssic de la literatura pluriversal (per dir-ho amb un dels seus adjectius preferits). Nosaltres, pobres passerells, no gosàvem respondre-li que encara no n'havíem tingut ocasió i, quan algú va fer el cor fort i li ho va dir, el professor Ani, amb aquell franc somriure tan característic, ens va confessar que ens envejava perquè ens esperaven uns plaers de què ell ja havia gaudit i que no podria repetir mai més amb la intensitat de la primera lectura.

A propòsit de lectures, Sant Agustí d'Hipona (s. IV-V dC) detalla a les *Confessiones* el moment, per a ell abracadabrant, en què va advertir com Sant Ambrosi llegia un llibre amb un lleuger moviment de llavis però sense emetre cap so; i és que a l'època, i fins a molts segles després, *legere* significava 'llegir en veu alta', encara que es tractés d'una lectura en solitud. En Virgil adorava llegir i publicar en sentit etimològic, és a dir, presentar textos de viva veu davant d'un públic; seria impossible llistar totes les lectures en què va participar tant a Romania o a Itàlia com a Catalunya; aquí, ho va fer convidat per entitats i associacions com la UNESCO, l'ASOCROM (Associació Romanesa de Catalunya), la Fundació Palau, la Fundació Catalunya-Amèrica, la Fundació Jaume

2. Per a d'altres detalls, vegeu la pàgina que li dedica la Viquipèdia: <https://ca.wikipedia.org/wiki/Virgil_Ani>.

3. Si en voleu gaudir, recupereu el primer capítol de «Sal, pebre i enyorança» (8 d'octubre de 2002), que el programa *Karakia* va dedicar a la comunitat romanesa de Catalunya; concretament, del minut 14:41 al 17:46. <https://www.ccma.cat/tv3/alacarta/karakia/sal-pebre-i-enyoranca-1-comunitat-romanesa/video/188701282/>.

Bofill, l'Istituto Italiano di Cultura de Barcelona o l'Ateneu Universitari Sant Pacià, per citar-ne només algunes. I no cal dir que, en el marc de la seva estimada Universitat de Barcelona, participava ben volenterós en tota mena d'iniciatives, com ara la Recitació internacional de la *Ilíada* (22 de març de 2019), en què va declamar, gairebé de memòria, els primers cinquanta versos de la cèlebre traducció romanesa de George Murnu. A l'hora d'escollir els protagonistes de les seves "publicacions" orals, basti esmentar clàssics de la literatura italiana com Dante, Petrarca, Ariosto, Carducci, Leopardi o Foscolo, o de la literatura romanesa com Mihai Eminescu, Ion Creangă, Anton Pann o Marin Sorescu. Precisament en una lectura de Sorescu a la Facultat de Filosofia de la Universitat Ramon Llull en Virgil va obrar un petit miracle: en el públic present a tots els actes culturals que organitzava aquella universitat no hi faltava mai una venerable senyora que, amb precisió suïssa, al cap de mitja hora s'aixecava i marxava; aquell cop, però, no només va resistir fins al final de la lectura sinó que va aplaudir i tot. Al fil d'això, em ve present el desenllaç de nombroses lectures, quan diverses persones del públic s'acostaven per felicitar en Virgil; llavors, amb la seva discreció proverbial, atribuïa tot el mèrit a la qualitat del text que ell s'havia limitat a recitar. En aquesta afirmació, hi ha un bri de veritat, *ma non troppa*: a principis del segle XXI, el professor Ani impartia les classes (a les quals, dit sigui de passada, mai no hi faltava per cap motiu) sense l'habitual suport tecnològic (res d'ordinadors ni internet); la lliçó encaterinava gràcies a la força del tema, però, sobretot, a l'habilitat de l'orador, que, amb l'únic suport d'un guix (o retolador), una pissarra i l'original del text a comentar (que, en un hàbit d'estalvi adquirit en èpoques de més privacions, ens repartia escrit a màquina per duplicat en un mateix full que calia esquinçar pel mig i compartir entre dos alumnes), arrodonia qualsevol argument amb refranys, citacions literàries, anècdotes, etc. En aquestes exhibicions d'erudició i improvisació, hi devia influir tant la ment analítica de l'expert jugador d'escacs que era com el record del brillant professor Tudor Vianu, els cursos del qual culminaven amb un examen oral on calia posar en solfa assumptes tan vasts com "el cavall a la literatura"; en la raonada dissertació de l'alumne Virgil Ani, hi van aparèixer des de Xant, el cavall parlant d'Aquil·les, a aquella radiografia d'un sospir anomenada Rocinante, passant pel cavall *năzdrăvan* ['prodigiós'] que acompanyava, i aconsellava, el protagonista dels *basme* ['contes de fades'] romanesos.

* * *

Quan l'any 1992 en Virgil va arribar a la Universitat de Barcelona, el precedia la fama de ser un eminent [dəntistə], circumstància que va originar que més d'un es preguntés què hi pintava un odontòleg a la Facultat de Filologia. La seva passió per Dante havia sorgit quaranta anys abans, durant els estudis d'italià a la Universitat de Bucarest, gràcies a uns versos gargotejats a la paret d'una aula; es tractava de la significativa *terzina* de la *Divina Comèdia* (*Infern*, Cant XXVI, vv. 118-120; n'adjunto la versió sagarriana) en què Ulisses esperona els seus companyons a anar *plus ultra*:[4]

Considerate la vostra semenza: fatti non foste a viver come bruti, ma per seguir virtute e canoscenza.	Considereu si us plau vostra sement: no sou pas bèsties, i heu d'omplir la vida amb la virtut i amb el coneixement.

4. Curiosament, Laura Borràs, que havia compartit passadís amb el nostre homenatjat, dedica «A Virgil Ani, por nuestras charlas "dantescas"» un article sobre «El *folle volo* de Ulises en la *Commedia* de Dante» (p. 375-387), dins del volum MÁRQUEZ GUERRERO, Miguel Ángel *et alii* (coord.) (2000): *El retrato literario, tempestades y naufragios, escritura y reelaboración*. Huelva: Universidad de Huelva.

Durant les vacances de Nadal, es va procurar una edició original de la *Divina Comèdia* i va aprofitar l'escalforeta de la biblioteca de rus per anar-ne denudant, amb l'ajuda d'un diccionari, cadascun dels 14.233 versos, en un esforç ingent que li va permetre aprendre's de cor l'obra mestra de Dante,[5] com tants d'altres poemes italians i romanesos que formaven part del seu inesgotable bagatge memorístic. El fruit de les llargues hores d'estudi li va consentir d'aprehendre la *Divina Comèdia* fins al punt de començar a dirigir una *Lectura Dantis* setmanal, que va mantenir sense interrupció del 1965 al 1991 a la Universitat Popular de Bucarest. Val a dir que participar en aquest tipus de seminari en un país sotmès a una dictadura comunista resultava extremament significatiu, i alhora alliberador, ja que els assistents identificaven fàcilment l'infern que els tocava viure cada dia amb certs passatges esborronadors del poema dantesc; a tall anecdòtic, penseu que el Virgil s'havia de dur de casa una bombeta, que col·locava amb tota cura a l'aplic de l'aula abans de la trobada i desenroscava gelosament al final de cada sessió. L'amor per Dante el va esperonar, l'any 1990, a fundar la Societat Dante Alighieri de Romania, de la qual va ser president electe. Quan es va establir a Catalunya, va impartir *Lectura Dantis* a universitats com la de Lleida, la de Girona o la Ramon Llull, i a d'altres centres de prestigi com l'Istituto Italiano di Cultura de Barcelona. En el cas de la Universitat de Barcelona, la va mantenir cada dilluns a la tarda del període lectiu des de l'any 1992 fins al 23 de maig de 2022. Jo, ja em perdonareu la franquesa, no me'n sé avenir: quants professors podríem trobar al llarg de la història que hagin mantingut (en el seu cas, a més, en seus acadèmiques de dos països diferents) un curs gratuït i obert a tothom (no parlo necessàriament de la *Lectura Dantis*) durant 58 anys ininterrompudament!? Per sortir-se'n, a part de saviesa, convenia posseir un altruisme propi d'escadussers personatges bíblics; segons una de les màximes del Virgil, tots tenim el deure moral d'ajudar, evidentment de franc (ell considerava que, si hi havia diners pel mig, les relacions humanes s'enrarien), aquell que volia aprofundir en un tema que nosaltres dominàvem. Per aquest motiu, més enllà de la longeva *Lectura Dantis*, a la Universitat de Barcelona també va impartir cada dimecres a la tarda, durant el període acadèmic, i al llarg de gairebé 30 anys, el curs *Romanès per a oients*, que esdevenia un espai de trobada i intercanvi cultural per als interessats en la llengua i la cultura romaneses.[6] Aquests cursos, així com totes les activitats de cara al públic en què participava, no feien sinó palesar una frase de Mateiu Ion Caragiale que el Virgil m'havia esmentat més d'un cop: *În fața Frumosului singurătatea devine apăsătoare* ['Davant del Bell la solitud esdevé aclaparadora']; en efecte, quan a les nostres lectures espigolem troballes delicioses, com ens podem veure amb cor de guardar-nos-les i no compartir-les amb ningú més?

Abans esmentava el 23 de maig de 2022 com a data antològica en què, després de 58 anys, el president de la Societat Dante Alighieri de Romania, Virgil Ani, va dirigir la darrera *Lectura Dantis*. El nostre dantista de capçalera al·ludia ben sovint a un article de Leonardo Sciascia publicat al *Corriere della sera*;[7] l'escriptor sicilià hi afirmava que alguns llibres valen com una biblioteca sencera, de manera que els podries anar rellegint tota la vida sense arribar-los a esgotar mai. De fet, la lectura dels tres càntics de la *Divina Comèdia*, amb una trobada setmanal durant els semestres lectius, acostumava a allargar-se tres anys. Calculeu, doncs, en gairebé seixanta anys de *Lectura Dantis*, quantes vegades en Virgil la devia haver llegit i comentat del dret i del revés. Penso, igualment, en tants "divins" i "divines" (com ell anomenava els assistents al seminari) que, un cop aca-

5. Aquesta anècdota apareix a l'entrevista que Txell Bonet li va realitzar per al diari *Ara* (28 d'agost de 2021). S'hi inclou, igualment, una entranyable fotografia en què el professor Virgil Ani, amb tots els versos de la *Divina Comèdia* al darrere, s'acompanya de la gateta Ronsi.

6. El fragment del programa *Karakia* esmentat a la nota 3 correspon, precisament, a aquest curs.

7. Es tracta de «Rileggere le *Anime morte*, pensando all'Italia», publicat en portada al *Corriere della sera* el 15 d'agost de 1981.

bat el cicle, ja frisaven per iniciar-ne una nova lectura. Si els humans canviem constantment, i, per tant, no percebem de la mateixa manera una realitat en un moment o un altre de la nostra existència, l'obra mestra de Dante també evoluciona, com palesa el fet que Boccaccio (el primer a realitzar una *Lectura Dantis*) volgués subratllar-ne el gran valor espiritual tot afegint al títol original, *Commedia*, l'adjectiu *divina*, la *Divina Commedia*; un títol que en Virgil proposava reblar amb un segon adjectiu: la *Perpetua Divina Commedia*. Aquella darrera *Lectura Dantis* del 23 de maig es va aturar al vers 67 del vint-i-setè cant del Purgatori: *E di pochi scaglion levammo i saggi* ['I de pocs esglaons férem assaig']; ens trobem en un moment en què Dante i Virgil(i) no poden seguir la marxa perquè s'acosta una nit que menarà els dos *saggi* ['savis'] a un son profund, com el d'Ulisses abans d'arribar al darrer port.

* * *

Si encara no us n'heu fet el càrrec, us ho diré ben clar i català: el Virgil Ani és un professor irrepetible. Deveu haver observat que no m'hi he referit en cap moment com a "Dr. Ani". Un cop llicenciat, i amb la il·lusió d'esdevenir docent entre cella i cella, li va arribar el moment d'afrontar la tesi doctoral; després de barrinar-hi llargament, va adreçar a la Secció de Filologia Italiana de la Universitat de Bucarest una proposta sobre l'obra de Petrarca, que va ser refusada a l'acte amb l'excusa que, sobre Petrarca, ja s'havia escrit prou i massa. Us imagineu que algú de nosaltres volgués tractar algun aspecte de l'obra de Ramon Llull, Cervantes o Shakespeare, per citar només tres patums, i no se'ns permetés per excés de bibliografia?! Malauradament, es va tornar a demostrar la validesa d'aquell vers eminesquià que el Virgil tenia sempre a flor de llavis: *În multe forme apare a vieții trista taină* ['De moltes formes apareix el trist misteri de la vida']; la trista conseqüència de la barrabassada acadèmica va ser l'abandonament definitiu del camí doctoral. Avui en dia, qualsevol llicenciat que pretengui entrar en el sisífic engranatge acadèmic no només tindrà clar que ha de llegir la tesi al més aviat possible, sinó que li convé publicar pel broc gros en les tan gruades revistes indexades. En els vint-i-sis anys que he compartit experiències amb el Virgil, he anat elaborant l'elenc complert dels articles que va publicar en aquest tipus de revistes: cap ni un (almenys, que jo sàpiga). Com s'entén un professor no doctor i sense cap article "d'impacte"? Perquè, gràcies a Déu, uns comptes fa l'ase i uns altres el traginer: al meu entendre, les seves publicacions resulten molt més "impactants", ja que maldaven per donar a conèixer una llengua i una cultura en d'altres llengües i cultures; en aquest sentit, va participar en l'elaboració de diccionaris,[8] de guies de conversa,[9] de manuals;[10] i, sobretot, sota l'ègida de Sant Jeroni, de traduccions, tant del català al romanès[11]

8. Façon, Nina *et alii* (1967): *Dicționar român – italian*. București: Editura Științifică; Ani, Virgil (1972): *Dicționar de buzunar italian – român*. București: Editura Științifică; o Fontana, Joan / Lupu, Cătălina / Ani, Virgil (2011): *Diccionario Pocket Român – Spaniol / Español - Rumano*. Barcelona: Herder.

9. Ani, Virgil (1968): *Ghid de conversație român - italian*. București: Editura Științifică; Ani, Virgil (1971): *Guida di conversazione italiano-romena*. București: Editura Științifică; o Fontana, Joan / Ani, Virgil, responsables de la part romanesa de la *Col·lecció de guies de conversa universitària*. Barcelona: Serveis Lingüístics de la Universitat de Barcelona, recurs en línia disponible a <https://www.ub.edu/guia-conversa/index.php>.

10. Lamuela, Xavier, amb la col·laboració d'Ani, Virgil (2005): *El romanès*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.

11. Vegeu, pel que fa a Mercè Rodoreda, els contes *Acel zid, acea mimoză* ['Aquella paret, aquella mimosa'] (p. 1-4) i *Găina* ['La gallina de Guinea'] (p. 4-8), inclosos a *Meandre. Proză universală contemporană* (1988). București: Astra; el conte *Amor* (p. 128-130), de la mateixa autora, al recull de prosa satírica *Se căsătoresc dovleceii* (1984). Brașov: Astra; o la traducció del cant *Escalibor* d'Alexandre de Riquer al volum homònim a cura de Cerdà, Maria Àngela / Prat, Montserrat / Zarandona, Juan Miguel; publicat per SIAL Ediciones a Madrid el 2014 (p. 188-193).

com del romanès al català,[12] àmbit en què destaca l'única traducció d'un llibre en romanès del filòsof Emil Cioran a la nostra llengua.[13] Sens dubte, aquesta dilatada, i sempre altruista, dedicació traductològica va resultar fonamental a l'hora de concedir-li, l'any 2019, la Creu de Sant Jordi[14] «Per la seva valuosa tasca d'agermanament entre la cultura catalana i la romanesa».

Reprenent el fil de les traduccions, Jordi Llovet va qualificar d'"obrador"[15] les sessions traductològiques que, des de la introducció dels cursos oficials de romanès l'any 1994, es realitzaven al Departament de Filologia Romànica un cop per setmana, a vegades en diversos grups i sempre sota la batuta de Virgil Ani. Aquest obrador permetia quelcom impensable en la societat actual: la traducció ideal en grup i no a preu fet, és a dir, sense cap termini de lliurament preestablert.[16] Convé aclarir que aquesta activitat es desenvolupava en el marc de la Societat romanesa-catalana Ramon Llull, que havia fundat ell mateix el 1991 (i de la qual era president electe) amb la participació dels alumnes que assistien als cursos de llengua i cultura catalanes introduïts per iniciativa de Iorgu Iordan i Alexandru Niculescu el 1978 a la Universitat de Bucarest, i que van impartir Liliana Macarie, investigadora de l'Institut de Lingüística "Iorgu Iordan – Al. Rosetti", i Francesca Ragolta, llicenciada en Filologia Romànica a la Universitat de Barcelona. Tot plegat s'originà en la trobada casual que tingué lloc a Siena, l'estiu de 1969, entre Francesca Ragolta i Virgil Ani, el qual, amb trenta-cinc anys, era la primera vegada que trepitjava sòl italià, país que visitaria moltes vegades més cridat a impartir conferències en ciutats com Adria, Arpino, Brescia, Codigoro, Ferrara, Padova, Potenza, Roma o Rovigo. En aquella ocasió, hi havia anat a estudiar gràcies a una beca amb què se li premiaven els serveis de traductor i guia per Romania que havia realitzat per a diverses personalitats italianes. *Quid non sentit amor?* L'any següent, ja a Romania, la Francesca i el Virgil es van casar, i ella va decidir quedar-se a Bucarest, on tindrien tres fills (el Ioan, la Smaranda i la Maria), i hi romandria fins a poc abans de la revolució de 1989. Dos anys després, el Virgil, que va mantenir sempre la nacionalitat romanesa, es reuniria definitivament amb la seva esposa i fills a Barcelona.

* * *

L'any 1999 la barcelonina Galeria Montcada va organitzar una exposició sobre els *Poemes de l'alquimista* de Josep Palau i Fabre; quan vaig apuntar a en Virgil que en un dels plafons s'exhibia la icònica poesia *La sabata*, de seguida la va traduir al romanès i em va pregar que la fes arribar al poeta amb el present d'unes quantes poesies de Marin Sorescu, que justament era l'autor en la traducció del qual ens havíem embrancat. Amb data 19 de març del 2000, Palau i Fabre ens responia gentilment mitjançant dues cartes, una adreçada al missatger i una segona al Virgil, en la qual, a propòsit de les poesies de Sorescu, ens oferia la següent reflexió: «El seu desencant mordaç i un

12. Vegeu les traduccions de Virgil Ani, Joan Fontana, Joan-Maria Jaime i Àlex Pérez de l'assaig de Mircea Eliade *Invitació al ridícul*, publicat el 1998 al número 0 de *Funàmbula. Revista interdisciplinària* (p. 10-14), reeditat el mateix any al número 1 (p. 8-11); de set poesies de Marin Sorescu (p. 51-61) al número 2 (1999) de l'esmentada revista; o també la traducció, a càrrec de Virgil Ani, Gemma Cervera, Joan-Maria Jaime i Joan Lloret, de les *Observacions de sentit comú sobre la cultura* de Mihai Ralea, editades al número V (2003/1) de la revista *Comprendre* (p. 81-87).

13. Cioran, Emil (2017): *El crepuscle dels pensaments* (traducció de Joan Fontana, Virgil Ani, Gemma Cervera, Teresa Suñol i Federico Ferreres). Barcelona: Viena.

14. Per a un simpatitzant del Barça (i, en primer terme, del Ràpid de Bucarest) com en Virgil, no fou gratuït que aquell mateix any el futbolista Lionel Messi rebés el mateix guardó.

15. Vegeu l'article «El pessimisme de Cioran», publicat a *El País* el 7 de juliol de 2017.

16. Algunes de les persones que van passar per l'obrador, en ordre alfabètic, són: Gemma Cervera, Josep Del Río, Federico Ferreres, Joan Fontana, Joan-Maria Jaime, Joan Lloret, Àlex Pérez o Teresa Suñol; als quals cal afegir diversos professors de la Secció de Romàniques que, puntualment, i per a sort nostra, també hi ficaven cullerada: Maria-Reina Bastardas, Victoria Cirlot, José Enrique Gargallo, Anna Maria Mussons, Isabel de Riquer o Meritxell Simó.